

**ПРИМАЧЕНКО І.В.,
аспірантка**

*Інститут
міжнародних відносин
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка*

**ДОСВІД
ЕКОНОМІЧНИХ
РЕФОРМ В
КРАЇНАХ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ
ЄВРОПИ ДЛЯ
УКРАЇНИ**

В цій статті будуть висвітлені основні результати економічної трансформації в період первинної макроекономічної стабілізації в країнах Центральної Європи з перехідною економікою, а саме: Албанії, Болгарії, Румунії, Словаччині, Чехії, Польщі, Угорщині, СРЮгославія, Македонії, Хорватії, Боснії та Герцеговині, Словенії.

Для більш ефективного аналізу результатів економічних реформ процес економічної трансформації потрібно розглянути в ретроспективі. Якими ж були вихідні умови? Вже на початку 90-х рр, в умовах економічної кризи, високого рівня енерго- та матеріаломісткості національного доходу, zdeформованої цінової політики в окремих країнах регіону, почали спостерігатися несприятливі структурні зрушення: зростання частки паливно-енергетичних галузей, чорної та кольорової металургії в загальному обсязі виробництва при різкому спаді в машинобудівній, легкій та харчовій промисловостях.

Головними причинами різкого зниження темпів економічного зростання стали неефективність адміністративно-планової системи, нерациональна структура суспільного вироб-

ництва, висока енерго та матеріаломісткість національного виробництва, низька продуктивність праці, вичерпаність екстенсивних факторів росту, погіршення зовнішньоекономічних умов (скорочення та розрив взаємних економічних відносин) зростання зовнішньої заборгованості, зміна суспільного ладу та економічної системи. Всі ці фактори у подальшому призвели до економічної стагнації, що була характерною для країн всього регіону, принаймні, до середини 90-х рр. 20 століття.

Особливість економічного розвитку регіону полягала у супроводженні економічного спаду рекордно високими рівнями інфляції. У 1977-1984 рр щорічний рівень інфляції коливався від 5,1% в Румунії до середнього показника по регіону в 1992 р. що складав 769,4%. Найвищий рівень інфляції було зафіксовано в СРЮгославія. Темпи інфляції в 1993 році досягли 6 трлн. відсотків. Тоді СРЮ вийшла на перше місце в світі потіснивши Угорщину, яка протягом 50 років утримувала рекорд в 4,2 млн. млрд. відсотків (1946 р.)¹.

З одного боку, в сучасних умовах інфляція в країнах Центральної Європи виконувала як функцію вирівнювання цін на товари та послуги, так і в невеликих обсягах сприяла пожвавленню економічного зростання та розвитку здорового конкурентного середовища. З іншого боку, високий рівень інфляції мав явні негативні наслідки такі, як знецінення національної валюти, зниження рівня життя населення тощо. У більшості країн регіону рівень безробіття в першій половині 90-х рр. перевищував 5% показник, який розглядається, як прийнятний для країн з середнім рівнем доходу, до яких часто відносять країни з перехідною економікою.

Відмовляючись від гарантій зайнятості, уряди країн Центральної Європи намагалися пом'якшити безробіття шляхом стримання банкрутств державних підприємств, надання кредитів та субсидій, виплат допомоги по безробіттю тощо.

Загальне погіршення соціально-економічної ситуації в регіоні, в цілому, кризові явища в національних економіках зумовили прихід до влади сил, що прагнули змінити економічну систему розвитку та створити соціально орієнтовану ринкову економіку.

Під тиском економічних реалій, в 80-90 рр. Урядами країн Центральної Європи були прийняті плани та програми економічної трансформації, які визначали напрями ринкових перетворень. В СФРЮ (1989р.) – програма Анте Марковича, в Польщі (1989) – план Бальцеровича, у Чехо-Словаччині (1990) – план Клауса, в Угорщині (1990) – план Купи, в Румунії (1990) – “Короткий виклад стратегії переходу до ринкової економіки”, в Україні (1992) – “Програми економічних реформ та політики України” тощо. Беручи до уваги особливості кожної країни та розбіжності у визначенні та реалізації економічної політики, для них характерно чимало спільних рис та особливостей, що пов'язані з подібністю завдань та цілей ринкових реформ

Основна увага на початковому етапі переходу до ринкової економіки (80-ті рр) була приділена роздержавленню у формах відносин власності, підвищенню економічної самостійності підприємств та ролі трудових колективів у управлінні, що не вели до зміни характеру форми власності. Але на початку 90-х років можливо спостерігати принципово іншу тенденцію – у більшості країн регіону перевага стала надаватися приватизації, яка б призводила до встановлення нової системи відносин власності.

Згідно з національними програмами приватизації в Угорщині, Польщі, Чехії та Словаччині в 1995-1996 рр. передбачалося отримання 40-50 % національного доходу. Основними формами приватизації був викуп, акціонування, безоплатна передача власності із застосуванням ваучерів, майнових чеків, спеціальних приватизаційних рахунків громадян та створення холдингів. Хоча в країнах Центральної Європи широко застосовувався безкоштовний розподіл державної власності, більш ефективним на практиці був продаж майна на аукціонах, що сприяло приходу ефективного власника на підприємство.

Іншим напрямом ринкової трансформації економіки країн регіону було подолання монополізму та розвиток конкуренції. Демоніполізація у сфері виробництва, відносин власності та управління сприяли розвитку конкурентного середовища в країнах регіону. Поряд із цим, в країнах практично зняті обмеження на приватне підприємництво, галузевий перетік капіталу, лібералізовані умови економічної діяльності, створена відповідна нормативно-правова база.

Докорінні зміни в грошово-кредитній системі з другої половини 80 рр. у країнах регіону характеризувалися створенням дворівневої банківської системи, яка включала центральний та комерційні банки. Центробанки скоординували свою діяльність на формуванні загальнонаціональної монетарної політики. Комерційні банки займалися обслуговуванням корпоративних та фізичних клієнтів. Були створені фінансові, кредитні, фондові та валютні інститути ринку.

В більшості країн Центральної Європи на початку 90 рр. було сформовано бюджет зі значним дефіцитом, окрім Чехії та Угорщини, які завдяки вживанню непопулярних заходів вивели свою економіку у найкоротший термін на шлях позитивних зрушень.

Податкові реформи у країнах регіону були спрямовані як на стимулювання економічної зацікавленості підприємців, не зважаючи на форми власності, у розвитку виробництва, так і на зростання доходів державного бюджету та вирішення на цій основі загальнонаціональних завдань. Головними видами податків стали податки на прибуток, на додану вартість, акцизний збір. Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина, Хорватія зблизили національні податкові системи із системою, що діє з 01.01.1993 року в ЄС.

Істотно змінюється соціальна політика в країнах Центральної Європи. Створюється нова система соціального захисту. Держава

гарантує лише мінімальний рівень соціального захисту та часткову допомогу на адресній основі (багатодітні сім'ї, інваліди, молодь, пенсіонери, малозабезпечені). Підвищення рівня реального соціального забезпечення вище мінімального здійснюється переважно за рахунок самих громадян, що вносять кошти в альтернативні фонди соціального забезпечення, що набули популярності в середині 90-х років. В більшості випадків подібна соціальна політика виникла за вимог МВФ, ЄБРР та Світового Банку. Природньо, що такі зміни викликали хвилю обурення та незадоволення, що вилилося в страйки найбільш вразливих верств населення, але в подальшому ця ж політика стала стимулом для високопродуктивної та якісної праці.

Відбулися істотні зміни в зовнішньоекономічній політиці. Передусім – це перехід до економічних методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності, а саме: послідовне зниження ставок експортного тарифу та запровадження уніфікованого імпортного тарифу, перехід до конвертованості валют по рахунку зовнішніх операцій, підтримка експорту та розширення ринків збуту вітчизняної продукції. Важливе значення має той момент, що зовнішньоекономічні пріоритети були переорієнтовані зі сходу на розвинуті країни заходу.

Ринкові реформи сприяли зміні товарної структури зовнішньої торгівлі країн регіону. Низька конкурентоспроможність продукції була головною причиною різкого скорочення частки промислових товарів у взаємній торгівлі. В умовах скорочення обсягів взаємної торгівлі зросла питома вага сільськогосподарської та хімічної продукції та сировини².

В експорті даних країн переважала сировина та паливо, але дедалі більшого значення починає набувати готова продукція, як правило вироблена на підприємствах з іноземним капіталом. Основними ж статтями імпорту залишаються нові технології, капітал та устаткування.

Зростає участь країн Центральної Європи у міжнародному поділі праці, посиленню відкритості національних економік сприяв їхній вступ та активна участь у діяльності міжнародних фінансових організацій: МВФ, МБРР та міжнародних економічних організацій – ГАТТ/ВТО та інш.

За розрахунками експертів МВФ, що розробляли стратегію стабілізаційної програми переходу від адміністративно-командної економіки до соціально-орієнтованої ринкової економіки – ефект мав відбутися протягом 10-15 років і за наступним сценарієм. Стабілізаційна програма мала формуватися з чотирьох основних блоків заходів. Перший блок – макроекономічна стабілізація, включав проведення жорсткої податкової політики, жорстку монетарну політику та ліквідацію надлишку грошової маси. Другий блок – лібералізація економіки, торкався трьох основних сфер: лібералізація ринку товарів та послуг, праці та фінансової сфери. В рамках другого блоку передбачалося проведення таких заходів макроекономічної

політики, як реформа внутрішніх цін, лібералізація зовнішньої торгівлі, лібералізація ринку робочої сили, реформа банківської системи та створення фінансової інфраструктури. Третій блок реформ був пов'язаний із приватизацією, що мала проводитися з чітким дотриманням сценарію та термінів виконання. Сценарій був таким: першочергова мала та середня приватизація та вжиття заходів, направлених на розвиток приватного сектору, широкомасштабна приватизація, законодавче закріплення прав власності і останнє – структурна перебудова та ліквідація монополій. Четвертий блок реформ стосувався нової ролі Уряду в економіці і включав в себе законодавчу, інституційну і соціальну реформи³.

Таким чином, економічна трансформація мала розпочинатися з макроекономічної стабілізації, супроводжуватися лібералізацією та інституційними змінами. Макроекономічна стабілізація, за даною програмою, об'єктивна та необхідна передумова економічної трансформації. Політика макроекономічної стабілізації реалізується шляхом використання фіскальних інструментів (контроль за рівнем інфляції, управління валютним курсом, контроль за виплатою заробітної плати тощо).

Важливим завданням первинної макроекономічної стабілізації було вгамування кризи і, в першу чергу, інфляції, як похідної кризи, скорочення бюджетного дефіциту, стабілізація курсу національної валюти та подолання платіжної кризи.

Не менш важливими є як інституційна реформа, яка є головною складовою системної трансформації, так і структурна трансформація. Структурні перетворення спрямовуються на пристосування національних економік до змін внутрішнього та зовнішнього ринку.

Вважалося, що тільки економічні відносини із розвинутими країнами можуть негайно надати необхідні для вирішення соціально-економічних проблем, що загострилися матеріальні та фінансові ресурси, сучасну технологію та обладнання. Значна частина цих коштів залучалася на кредитній основі. Але країни регіону на перших етапах віддавали перевагу залученню капіталу в економіку через спільні підприємства, створення вільних економічних зон тощо. Всі форми співробітництва були вартими того, щоб їх розвивали. Це і західний менеджмент, і маркетинг – саме те, без чого не можливо було б здійснити ефективний перехід до ринкової економіки.

Важливо було вдосконалювати форми залучення допомоги, створюючи спільні фінансові консорціуми, корпорації та банки в рамках яких реалізовувалися отримані кредити, що забезпечувало ефективне використання останніх. Лівова частина ресурсів, що надходили, направлялась на розвиток кооперативного, приватного також змішаного секторів економіки. Державним же підприємствам кредити надавалися на жорсткій конкурсній основі.

Для ефективної діяльності фінансового сектору економіки необхідно було створити інституційну інфраструктуру фінансового ринку, а саме – фондові біржі, ринок цінних паперів, валютний ринок, мережу комерційних регіональних та галузевих інвестиційних банків з правом ведення операцій в конвертованій валюті.

Невід'ємним пунктом проведення структурної перебудови мало бути введення конвертованості національної валюти (повної чи часткової в залежності від окремих конкретних умов). Як показував досвід, на момент введення конвертованості валют в Польщі та СРЮгославія, економічна ситуація в цих країнах характеризувалася, як кризова і даний захід тільки сприяв її стабілізації. Це було досягнуто в результаті створення в країнах валютного ринку та вільної купівлі-продажу валюти, як фізичним, так і юридичним особам в тому числі і нерезидентам.

Складною для розв'язання дилемою перед країнами регіону виступала зовнішня заборгованість. Але, враховуючи складність та непередбачуваність майбутніх процесів, країни не ставили перед собою мети якомога швидше погасити зовнішню заборгованість. Важливішим було те, як ці борги використовуються і наскільки здорова та економіка, яка їх залучає.

Західні кредитори наполягали на тому, щоб фінансові інструменти та умови кредитування більш повно відображали пов'язані з операціями ризик та несли в собі стандартизовані оцінки ризикованості таких операцій. Наслідком такого підходу стало формування диференційованої системи "рейтингу" для тих, кому надавалися позики, що не зовсім йшло на користь цим країнам, т.я. далеко не всі з них мали репутацію першокласних позичальників. До 1989 р. найбільш охоче розвинуті країни надавали кредити СРСР. В 1988 році ним було отримано кредитів на суму 2,6 млрд. дол. США⁴. Оскільки на той період найкрупнішим власником золотовалютних запасів та лідером прямого зарубіжного інвестування була Японія, пріоритети в галузі вкладання інвестицій надавалися південно-східній Азії та частково СРСР, а країни Центральної Європи були віддалені і не представляли значного інтересу як об'єкти фінансування.

Не було знято всі бар'єри, що пов'язані з кредитуванням країн Центральної Європи США. Правлячі кола США мали надію, що основними кредиторами країн цього регіону будуть їх західні сусіди.

Для вирішення багатьох проблем було створено Європейський банк реконструкції та розвитку. Ця фінансова інституція об'єднувала країни Західної та Східної Європи, Північної та Південної Америки та Азії. Частина країн ЦЄ в статутному капіталі банку на момент створення була встановлена в 13,5%.

Західні спеціалісти висловлювалися за надання допомоги країнам регіону ЦЄ в рамках широкомасштабної програми, подібної до плану

Малшалла. В рамках подібної програми легше здійснювати контроль за цільовим використанням коштів та забезпечити їхнє повернення.

На перших етапах транзитивного процесу, країни регіону ЦСЄ мало покладалися на ресурси фінансових інституцій як МВФ та МБРР. Вступ цих країн до МВФ та МБРР розширив коло співробітництва та надав додаткові можливості. Членство в МБРР давало змогу брати участь в інвестиційних проектах, що фінансувалися Світовим Банком в країнах що розвиваються, заключити вигідні контракти. Цим досвідом скористалися Югославські та Угорські фірми.

Експерти цих організацій скрупульозно перевіряють об'єкти кредитування, платоспроможність позичальників, дають рекомендації економічного характеру. Їх жорсткий контроль допомагає впорядкувати економіку країн – отримувачів кредитів. Рекомендації експертів МВФ націлені на підсилення ринкових перетворень та введення жорсткого режиму економії, що відповідає реформам, що проводяться в країнах регіону.

Досвід участі Польщі, Югославії та Угорщини в МВФ показав, що між програмами стабілізації, що розробляються експертами Фонду та економічною політикою цих країн не виникало протиріч. В умовах переходу до ринкової економіки дотримуватися порад експертів МВФ – не найгірший спосіб керування економікою.

На сьогодні, успішно здійснивши економічну трансформацію протягом десяти років, країни Центральної Європи цілком заслужено претендують на членство в ЄС. Цей факт ще раз доводить ту тезу, що економічна трансформація за стабілізаційними програмами МВФ має право на існування і є дієвою. Підсумувати все, що сказано вище можна словами С. Вйплоша “економічні перетворення потрібно розпочинати якомога раніше і якомога швидше їх здійснювати”⁵.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Dzukic Petar. Iskusenja ekonomske politike. Beograd: Privredni pregled, 1995. S. 250.
- ² World economic situation and prospects 2001, United Nations, New York, 2001. – P.24.
- ³ Гжегож В. Колодко. От шока к терапии. Политическая экономия постсоциалистических преобразований. – Москва: ЗАО “Журнал эксперт”, 2000. – С. 88- 93.
- ⁵ С. Wyplosz, Ten Years of Transformation: Macroeconomic Lessons, CEPR Discussion Papers, №2254 (London), March 2000.

Надійшла до редакції 25.03.2002